

Ajtony Zsuzsanna

**„Maga idegen: nem érezheti át
annyira a mi nemzeti ellentéteinket”:**

A szereplők etnikai részrehajlása

Shaw *Fegyver és vitéz* c. vígjátékában

Ez a tanulmány George Bernard Shaw ír-angol drámaíró *Fegyver és vitéz* című darabja szereplőinek nyelvi megnyilvánulásait elemzi. Ez a darab egy csoport bulgár etnikumú szereplőt állít szembe egyetlen svájci szereplővel, akik egy egész sor sztereotípiát képviselnek. Azt fogjuk megvizsgálni, hogy ezen szereplők etnikai hovatartozása hogyan hatja át beszédmódjukat, viselkedésüket és egymáshoz való viszonyukat, azt, hogy hogyan használják a nyelvet etnikai identitásuk kialakításában és hogy vannak-e alkalmazott nyelvi konvenciók, melyek megakadályozzák, hogy igazán megértsék egymást (Gumperz 1979). A tanulmány azt is igyekszik megmutatni, mennyire képviselik ezek a sztereotipikus (vagy éppen ellensztereotipikus) szereplők a drámaíró és korának attitűdjét, ezen csoporton belüli vagy csoportok közötti viszonyokat.

Bevezető megjegyzések

Hátrahagyva a külvárosi házmesterek és bordélyházak komor témáját a korai darabokban, Shaw az emelkedett ideálok és a háború témájához fordult, melyek részét képezték a Viktória-korabeli gavalléros szabályos viselkedésnek (Crompton 1969). Shaw a nevetést komoly eszköznek tekintette, hogy közönségét felszabadítsa a kötöttségek alól. A *Fegyver és vitéz* (1894, 2008) pedig kitűnő eszköznek bizonyult, hogy nevetést váltson ki a színpadról. Az értékek, amelyekhez folyamodott visszatérésként tekinthetők a középkori becsület ideáljához, szemben az író korabeli kalmár szellemmel (lásd a 19. századi angliai imperializmus előretörését). Ilyen

értelemben a brit értékek történelmi távlatba helyeződnek: míg Scott és Byron a hősiesség eszményét magasztalták, és ők maguk is követendő példákká váltak a kortársak számára (ez az eszmény része volt egy igazi angol értékrendszerének), addig a 19. század a merkantilista értékeket és polgári szabályokat dicsőítette. A kétfajta értékrendszer ütközését a darabban egyfelől Sergius, a jóképű, Dumas testőrei stílusát követő fiatal katona képviseli, akinek fennkölt elképzelései vannak a harcra és szerelemről, másfelől Bluntschli, aki sem megjelenésében, sem személyiségében nem egy kiemelkedő jelenség, és aki leginkább gyakorlatias gondolkodásával ámítja el beszélgetőtársait.

A darab cselekménye a szerb–bolgár balkáni háború idején játszódik, ahol két nemzet néz farkasszemet egymással a front két oldalán: a szerb hadsereg, akiket az osztrákok támogatnak, és a bolgár, akiket az oroszok segítenek. Olvasható az irodalomtörténetben (Crompton 1969), hogy Shaw helyszín- és történelmi időpontválasztása szándékos volt. A „keleti kérdés” a kor forró témája volt, és az 1885-ös szerb–bolgár háború nagy elégtétel volt az angol néplélek számára.¹ A történelmi események okán, mindez erkölcsileg igazságos háborúnak tűnt, az agresszort megbüntették és az esélytelenebb fél, a fiatal bolgár nemzet győzedelmeskedett.

Elemzési módszer, elméleti háttér

Kutatásom során a Shaw-darabot elsődleges szociológiai szövegnek, eredeti korpusznak tekintem, amelyben a beszédpartnerek etnikai identitását vizsgálom. Igyekszem összekapcsolni a szereplők leírt identitása szerint feltételezett társadalmi változókat ezek nyelvi megnyilatkozásával és társadalmi viselkedésével.

Természetesen, az identitás felépítésénél minden más változót (pl. nem, faj, osztály) figyelembe kell venni, azonban itt a hangsúly elsősorban az etnikai változón van. Más szavakkal, azt próbálom érzékeltetni, milyen rétegekből tevődik össze a szereplők etnikai identitása, figyelembe véve, hogy az etnicitás nem választható el az identitás más rész-elemeitől.

¹ Milán király, Szerbia királya, aki féltékeny volt Bulgária friss területi „szerzeményére”, egy darab török területre, megszállta az országot. Ám két héttel később Sándor herceg legyőzte őt Szlivnicánál (amint ez a darabban is megjelenik).

A szereplők etnikai azonosulásának elemzése során az etnicitást folyamatában és viszonyaiban vizsgálom, Jones meghatározását követve. Ez szerint „Az etnikai csoportok kulturális szempontok szerint azonosított csoportok, amelyeket valós vagy feltételezett közös kultúra és közös eredet köt össze (általában kulturális, nyelvi, vallási, történelmi és/vagy fizikai jellemvonások tárgyasulása révén).”² Folyamatként tekintve, az etnicitás a *különbözőség tudatát* hordozza magában, mely embercsoportok közötti alaposztályozási különbségek reprodukcióját és transzformációját vonja maga után, embercsoportokét, akik valamilyen módon kulturálisan elkülönülnek (Eriksent idézi Jones 1997: 84). Azaz, az etnikai kategóriák a társadalmi élet folyamataiban teremődnek újra és alakulnak át. A szereplők etnikai azonosításának elemzése során az etnicitást tehát folyamatában és viszonyaiba közelítem meg. Ugyanakkor figyelembe veszem a szociolingvisztika kutatói által gyakran használt társadalomépítkezési megközelítést (*social constructionist approach*) is, amelynek középpontjában az áll, hogy a társadalom szereplői hogyan használnak nyelvi és más kulturális erőforrásokat személyes és csoportidentitásuk folyamatos felépítésében és újraépítésében. Ebben a megközelítésben – és a fent említett, az etnicitást folyamatában megközelítő nézettel összhangban – az identitás szükségszerűen dinamikus, többoldalú és többretegű.

Kutatásunk másik aspektusa a sztereotípiák problémája. A szakirodalomban (Hilton–von Hippel 1996, Augoustinos–Walker–Donaghue 1995) a sztereotípiák a nyelvi viselkedés paradigmájaként jelennek meg, amelyhez viszonyítva helyezkedhetnek el egy kultúra egyes tagjai. Habár aránylag könnyű elhatárolni a nemzeti csoportok vagy kultúrák sztereotip nyelvi jellemzőit, az elemzőt gyakran elvakíthatja, ha csak a sztereotipikus vonásokra támaszkodik. Egy egyén etnikai vagy nemzeti hovatartozását más társadalmi változók is keresztezik, olyanok, mint osztály, nem, életkor, iskolázottság vagy foglalkozás, és ezek meghatározzák annak fokát, mennyire lesznek számára hozzáférhetők a nyelvi viselkedés sztereotípiái. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy bizonyos társadalmi csoportok sztereotip vonásai nem alapulnának ezen kultúrák bizonyos tagjai tendenciáinak tényszerű megfigyelésén. Hasonlóképpen ezen kultúrák tagjai magukévá tehetnek és kreatívan használhatnak bizonyos vonásokat, amikor

² Saját fordításom.

valamilyen pozíciót, szerepet építenek fel maguk számára más kultúrák, vagy éppen saját kultúrájuk tagjaival szemben. Ebben az értelemben meg lehet határozni egy szereplő távolságát vagy éppen közelségét a felállított sztereotípiához viszonyítva, azaz megállapítható, hogy a szereplő összeférhető vagy ellenkezőleg, összeférhetetlen a sztereotípiával, hogy vajon „valódi”, „prototipikus” bolgár vagy svájci, vagy „hibrid”, mely eltér a „standardtól”.

Hilton és von Hippel (1996: 240) nyomán azt a standard álláspontot fogadjuk el, mely szerint „a sztereotípiák egy bizonyos csoport tagjainak jellemvonásairól, tulajdonságairól, viselkedéséről alkotott meggyőződés”. A sztereotípiákat sémának tekintjük. A prototípussal szemben a séma tökéletesen kompatibilis a kategória minden elemével (lásd a Rosch- majd Lakoff-féle prototípuselmélet). A séma olyan integrált struktúra, mely tartalmazza elemeinek minden közös vonását. Így a séma keretként működik, mely a megismerés folyamán állandóan újabb és újabb információkkal telítődik, azaz nem ad lehetőséget arra, hogy tökéletes, teljes és végleges képet kapjunk róla. Ezért lehetséges az, hogy mivel a sztereotípiatípus séma, hamis állításokat is megenged.

Összegezve: míg a prototípus a valóság kategorizálásának egyik módja, egy kategória legjobb tagja, jól ismert adatokon alapszik, addig a sztereotípiát olyan séma, amely nem teljes tárgyi ismereteket feltételez egy bizonyos kategóriáról és amely – mivel a róla szerzett tudás és tapasztalat állandóan gyarapodik – a sztereotípiával kongruens vagy éppen ellenkezőleg, inkongruens elemekkel is kitölthető.

Szereplők és sztereotípiák

A Shaw-dráma szereplői, egy mélyebb és átfogóbb tanulmányozás után, két külön csoportra oszthatók, amelyeket a „keleti” és a „nyugati” csoportnak nevezhetünk, az általuk képviselt értékek alapján. A keletiek a bolgárok, míg a nyugatiakat azon ideál képviseli, amit az előbbi csoport elérni igyekszik, és amelyet a darabban az egyetlen svájci etnikumú szereplő testesít meg.

A bolgár sztereotípa

Ilyen keretben ismerkedünk meg a bolgár szereplőkkel: Petkov őrnaggyal, ennek családjával: feleségével, Ekaterinával, lányával, Rainával és két szolgájával, Lukával és Nikolával. Egészében véve, úgy jelennek meg, mint iskolázatlan és civilizálatlan nemzet tagjai, de olyan emberek, akik nagyra tartják a kultúrát és erős vágyuk, hogy a nyugati civilizációval megismerkedjenek és bevezessék saját életükbe is. Ekaterina úgy néz ki, mint valaki, aki *ha egy hegyi paraszt felesége volna, párját ritkítaná, ő azonban bécsi dáma akar lenni, és e célból divatos pongyolát visel, minden alkalmmal* (Shaw 1965: 140); Raina szobájának berendezése *félig gazdag bolgár, félig olcsó bécsi ízlés*; Raina nagyon szeret Byront és Puskingt olvasni, és *Bukarestben annyira el volt ragadtatva az operáktól* (i. m. 141). Petkovék nyíltan is bolgároknak vallják magukat, így azonosulva saját ifjú nemzetükkel. Sőt, az ország arisztokráciájához tartozónak tartják magukat és nagyon büszkék családi történelmükre, mely viszont nagyon rövid:

- (1) EKATERINA. [*fensőbbéségesen, udvariasan*] *Attól tartok, uram, ön nincs egészen tisztában a leányom társadalmi állásával, sem pedig a Szergej Szaranov őrnagy úréval, akinek a helyébe óhajtana lépni. A Petkovok és a Szaranovok közismerten a leggazdagabb és legjelentősebb családok közé tartoznak ebben az országban. Azt is mondhatnám, hogy történelmi családok: kis híján hús esztendő a nemességük.* (i. m. 199)

Ezen megjegyzésnek ironikus felhangjait érzékelhetjük, ha összehasonlítjuk más nyugati országok történelmi családjaival, mint például a brit arisztokrata családokkal. De mivel ők más kulturális háttérrel rendelkeznek, teljesen természetesnek tartják, hogy akár hús év is történelemnek számít, különösen egy ilyen fiatal, még épp születőben levő nemzetnél.

Hasonlóképpen, amikor Raina büszkén bemutatkozik Bluntschlinak, saját családi eredetével kérkedve, a férfi félreérti őt és a szavaiból áradó fennköltség bohózatba fullad. Egy szójáték teljesen eltorzítja szavainak jelentését:

- (2) RAINA. *Most maga hallgasson énrám. Bízniá kell a vendégszeretetünkben. Még nem tudja, kinek a házába került. Mi Petkovok vagyunk.*
THE MAN. *Az mi? (i. m. 34)*

Raina vezetékneve, mely neki és családjának egyet jelent a hatalommal és gazdagsággal, a svájcinak semmit nem jelent, mivel nem is hallott róla. Ezért igyekszik tisztázni a szó jelentését. Az angol szóvicc (*I am a Petkoff. A pet³ what?*), mely sajnos a magyar fordításban elsikkad, mert hiszen lefordíthatatlan) akár a darab kulcsstruktúrájának is tekinthető, mivel hozzásegít Raina jellemének értelmezéséhez, felfedve azt: ő az elkényeztetett egyedüli gyerek, a család kedvence, és mindenki csak azon igyekszik, hogy kívánságait teljesítse.

A bolgárok kultúra és civilizáció értelmezése igazán különös egy nyugati szemlélő számára: habár azt állítják, hogy nagyon civilizáltak és jólneveltek, Bukarestbe járnak az operaévadban és Raina egy egész hónapot töltött Bécsben, mégis számukra a szinte mindennapi kézmosás magas társadalmi rangjuk és tekintélyük jele. Petkov úgy gondolja, hogy neijének szokásos torokfájása a mindennapi nyakmosás következménye. Ráadásul, magyarázatot is ad a sok tisztálkodás haszontalanságára, *modern szokásnak* titulálva azt, mely az angoloktól származik.

- (3) PETKOV: *Nem kell annyira követni minden újmódi szokást. Ez a sok mosakodás nem tehet jót az egészségnek: nem természetes. Ploudivnál volt egy angol, aki felkelés után minden reggel tetőtől talpig lemosakodott hideg vízben. Undorító! Persze, az angolok kezdték: az az éghajlat olyan mocskossá teszi őket, hogy állandóan mosakodniok kell. Nézd meg az apámat! Soha életében nem fürdött, mégis megérte a kilencvenyolc esztendő, és egész Bulgáriában nem volt nála egészségesebb ember. Nem bánom, hetenként egyszer szívesen megmosakszom a társadalmi állásom miatt; de minden áldott nap? Neveltséges túlzás.*
(i. m. 159)

A vízzel szembeni tartózkodása teszi őt sztereotipikus figurává, aki a keleti civilizációt testesíti meg, szemben az angol társadalom jólneveltségével és illemtudásával. Ami ezt a szereplőt még mulatságosabbá teszi, az éppen az, hogy magyarázatot is ad az angol tisztálkodás gyakoriságára: a tipikus angol időjárás az oka a túl gyakori mosdásnak.

Másfelől, mind Petkov, mind pedig a családja nagyon büszke a könyvtárukra, amint ők állítják, *az egyedüli az egész országban*. Az az egyete-

³ Az angol „pet” szó kedvecset, háziállatot jelent.

mes sztereotípiá érhető itt tetten, hogy ha valakinek sok könyve van, az a kultúra és civilizáció jele.

(4) EKATERINA. ... *Remélem, nem vallottál szégyent az orosz tisztek előtt?*

PETKOV. *Igyekeztem. Mindenkiene elmondtam, hogy könyvtárunk van.* (i. m. 160)

Egy Petkov nem tudja kiejteni a „könyvtár” szót anélkül, hogy ne árulná el büszkeségét⁴:

(5) PETKOFF. (...) *Those stupid people of mine thought I was out here, instead of in the – haw! – library.* (i. m. 58)

A könyvtár fontossága mellett az elektromos csengő is a kultúra és civilizáció magasságai felé való törekvésüket jelzi. Azért használják, mert *civilizált emberek sohasem kiáltanak a szolgájuknak* (i. m. 160). Ennek a modorosságnak azonban megvan a szépséghibája: habár van elektromos csengőjük, a ház ura továbbra is hívja, sőt kiáltja a szolgákat. Feleségével egymást túllícitálva igyekeznek felsorolni, milyen civilizációs „vívmányokkal” büszkélkedhetnek, ennek hasznát viszont nem bírják magukévá tenni. A fenti idézettel párhuzamosan Petkov megismétli ugyanazt a sort, de ezúttal a kerti ruhaterítéssel kapcsolatban.

(6) PETKOV. *Civilizált emberek nem rakják olyan helyre száradni a fehérneműt, ahol a vendégek megláthatják; úgyhogy jobb lesz, ha ezeket [a bokrokra terített ruhákra mutat] valami más helyre rakatod.* (i. m. 160)

Ekaterina úgy tesz, mint aki jó modorú, kitűnő viselkedésű hölgy, de száradó alsóneműit közszemlére teszi a kerti bokrokra. Ez is különbözővé teszi őt attól, amit egy „civilizált” nyugati várhatna egy arisztokrata háztartásban.

A tipikus bolgár katonákat, akiket itt Petkov őrnagy és Sergius, Raina vőlegénye képvisel, a ház asszonya így jellemez: *a mi nagyszerű hős bolgár katonáink kivont karddal és villogó szemmel törnek előre, mint a lavina, és szétszórják a nyomorult szerbeket, meg a piperkőc osztrák tisztjeiket, mint a pelyvát* (i. m. 140). Minden bolgár ifjú hölgy, hacsak egy csepp bolgár vér is van az ereiben, imádni fogja őket, amikor hazatérnek a harcmezőről. Ekaterina romantikus víziója és lelkesedése Szaranov

⁴ A szerzői utasításból származó szavak.

és társai iránt szemben áll viszont Raina attitűdjével, aki már messze nem ilyen lelkes, hanem egy egészségesebb, de keserűbb szkepticizmussal viseltetik a hősiességgel szemben:

- (7) RAINA. ...*Tudod, amikor átölelt és a szemembe nézett, valahogy arra gondoltam, hátha csak azért vannak olyan hősi eszményeink, mert annyira szeretjük olvasni Byront és Puskit, s mert Bukarestben annyira el voltunk ragadtatva az operáktól. A való életben ritkán adódik olyasmi! Talán soha: én legalábbis akkor még nem tudtam rá példát. [Lelkifurdalással.] Igen, anyám, kételkedtem benne: arra gondoltam, hátha minden hősi tulajdonsága, minden katonai bátorsága pusztá képzelődésnek bizonyul, míhelyt egyszer igazi csatába kerül. Valami kínos érzés bujkált bennem, hogy Szergej talán felsül a harctéren az okos orosz tisztjeink mellett.* (i. m. 141)

Raina kétségeit és félelmét fejezi ki a valamikor idealizált és bálványozott vőlegényével kapcsolatban, és ezzel tulajdonképpen elidegenedik a konvencionális férfias vitézi, hősies, bátor viselkedéstől. Ebben az értelemben világszemlélete gyökeres változáson megy át: nemcsak elveszti bizalmát a hősies, bátor katona romantikus képében, de a darab vége fele már el is fogadja a „csokoládékatona” képét és valóságát, aki annak a férfinak a képét testesíti meg, aki nemcsak szakképzett, kegyetlen és büszke vitéz, hanem aki emberi is tud lenni, a maga fáradtságával, éhségével és álmosságával, mint amilyennek Bluntschlit megismerjük a darab elején.⁵

Szergejnek, *az okos, fantáziadús barbárnak éles kritikai érzéke van, melyet lázasan működtet a Balkánra érkezett nyugati civilizáció.*⁶ (i. m. 161) Ő egy másik olyan szereplő, aki beletalál a barbár bolgár sztereotipikus figurájába, és aki vehemensen tiltakozik a csokoládékatona képével való bármilyen azonosítás ellen: valódi katonának és valódi hősnek tartja magát a szónak byroni, romantikus értelmében. Hisz abban, hogy a becsület nevében vívott párbaj része a hagyományos férfias lovagiasságnak. Amikor a párbajra való kihívás ellenére Bluntschli a fegyverválasztással kezd viccelődni (tüzér lévén a gyorstüzelő ágyút választja szemben a bolgárral,

⁵ A kifejezést a (sztereo)tipikus svájci csokoládéra való utalásként is felfoghatjuk, azonosítva Bluntschlit a svájci kultúrának ezen emblémájával. Ettől lesz még inkább sztereotipikus szereplő.

⁶ Ez a drámaíró jellemzése.

aki egyedül, lóháton, a kardjával akar vele megküzdeni), Szergej nem érti a viccet, és nemzeti büszkeséget emleget, mely nem enged meg ilyen viselkedést hasonló helyzetben:

- (8) SZERGEJ (*elpirul, de jéghideg marad*). *Vigyázzon, uram. Mi itt Bulgáriában nem szoktuk eltérni, hogy az efféle meghívásokat félvállról vegyék.* (i. m. 189)

A szavaiban rejlő figyelmeztetés tulajdonképpen fenyegetés. Szergej csak látszólag beszél és viselkedik gálánsan a hölgyekkel, igazából álruhában járkáló hozományvadász, akit adott szava csöppet sem köt, hogy feleségül vegye azt az ifjú hölgyet, akit eljegyzett: azonnal megkéri a szolgálólány kezét, amikor rájön, hogy menyasszonya szíve másé. Szavajárása *Én sohasem kérek bocsánatot!*⁷, melyet általában *kimért, nyomatékos modorában, karjait keresztbe fonva*⁸ ad elő, elárulja valódi identitását. Bluntschli maga is lerántja a leplet Szaranov rejtett arcáról, amikor iróniába csomagolva elismerését fejezi ki a bolgár vetélytárs új lánykéréséről:

- (9) BLUNTSCHLI. *Szaranov: adja a kezét, gratulálok. A maga hősi pózainak, úgy látszik, mégiscsak van valami haszna.* (i. m. 197)

Mindezek ellenére, ami a bolgár szereplőket összeköti, az a nemzetük mint új állam és saját etnikai csoportjuk iránti aggodalom, melyet a szerb veszedelem fenyeget. A szereplőkben fellelhető romantikus hajlam tulajdonképpen egy fiatal etnikai csoportnak, a fiatal bolgár nemzetnek megpróbáltatása, kísérlete. A bennük megjelenő éretlenség az ún. „civilizációs kellékek” hiányában, viselkedésükben is megjelenik. Tudatában vannak saját etnikai csoportidentitásuknak, az ellenséget olyan nemzetnek tekintik, aki nemzeti szabadságukat igyekszik elrabolni tőlük. Ekaterina, például, az ellenséget *nyomorult szerbek*-nek és *piperkőc osztrák tisztjeik*-nek nevezi. A negatív konnotációjú melléknevek sztereotip érzelmi attitűdöt tükröznek a nemzeti, etnikai problémákkal szemben. A szintagma inkább tekinthető általánosításnak, mint a beszélő saját személyes tapasztalatának valódi kifejezésének. A leigázó szerbek iránti gyűlölet annyira erős, annyira áthatja egész lényüket, hogy még a háború befejezése után sem tudnak megszabadulni ettől a sztereotip gondolkodástól. Ekaterina, pél-

⁷ A szólás eredetileg („Soha nem lépek vissza!”) egy skót szocialista forradalmártól, Robert Bontine Cunninghame Graham-tól származik, aki modellként szolgált a Szergej alakjának megformálásakor (Crompton 1969)

⁸ A drámaíró utasítása

dául, nyelvbotlás áldozata egy érzelmi kitörés eredményeként, amikor Luka egy szerb tiszt érkezését jelenti be (aki maga Bluntschli szerb egyenruhában):

(10) EKATERINA. [*hevesen*] Szerb! *Hogy merészel...[keserűen elharpaja a szót] Ó, megfeledeztem róla. Hiszen békét kötöttünk. Most majd nyilván mindennap benéznek, hogy tiszteletüket tegyék.* (i. m. 171)

Nyíltan mondja: *Még mindig gyűlöljük a szerbeket*, és az egyedüli különbség a háború és a békeidő között az, hogy a két nemzet nem gyilkolja, „csupán” csendben gyűlöli egymást. Ez az ellenséges érzület tartja őket életben, ha nincs meg bennük, létüknek nincs többé értelme.⁹ Ez a fajta sztereotip viselkedés és beszédmód nehezen érthető egy másik, egy „kultúrnemzet” tagja számára, aki nem ilyen történelmi, társadalmi, kulturális háttérrel rendelkezik. A kulturális különbségek hatással lehetnek arra, hogy két különböző etnikai csoport jól megértse egymást. Mind szövetségeseik, mind ellenségeik egyfajta másságot képviselnek, amellyel szemben meghatározhatják magukat.

A svájci sztereotípi

A „keleti” etnikai csoporttal ellentétben a darab bemutatja a liberális gondolkodásmód képviselőjét is, a svájci polgárt, Bluntschli kapitányt. Míg Petkov órnagy álmaiban Oroszország cárijának képzei magát, egy olyan szerepben, melyben kedvére tehetne, Bluntschli saját rangjára büszke, melynél *magasabbat nem ismernek Svájcban: a szabad polgáré* (i. m. 200). Még szélsőséges helyzetekben is, amikor élete nagy veszélyben van, Raina szobájában, a fiatal hölgyhöz a legnagyobb udvariassággal szól, olyan udvariassági kifejezéseket használva, melyek alapján inkább az angol sztereotípiához áll közelebb, mint a következőkben:

(11) A FÉRFI. *Bocsánat, hogy megzavartam.* (i. m. 144)

vagy

(12) RAINA. *Ó, köszönöm.*

A FÉRFI [*a foga között*] *Ne törődjön vele.* (i. m. 145)

vagy

⁹ Petkov, például, rosszabb békeidőben, mert úgy érzi magát, *mint egy oroszlán, ha elhálásszák az orra előtt a zsákmányt* (i. m. 172).

(13) A FÉRFI. (...) [*kedvesen*] *Ugye megengedi, hogy maradjak még egy-két percig?* (i. m. 147)

A diskurzusa tele van tipikus angolszerű udvariassági formulákkal, mint *kérem* és *köszönöm*, melyek teljes önkontrollra és mások iránti figyelemre utalnak.

Mégis, ő a svájci üzletember és úriember keveréke, *egy kereskedelmi utazó egyenruhában* (i. m. 164), akinek a háború nem nemzeti büszkeség dolga, hanem csupán egy másik lebonyolítandó üzleti ügy egy kis plusz-jövedelem reményében.¹⁰ Katonának lenni számára nem több, mint egy foglalkozás, de olyan foglalkozás, melyet a legmagasabb szinten művel. Elmagyarázza Rainának, miért csatlakozott a szerb hadsereghez: egyszerűen *mert közelebb voltam, ahogy Svájcból jöttem*; önkényes választása másik példa szabad polgár voltára, aki nem korlátozódik egy országra, még a saját országára sem.

Másrészt, mély érzelmektől is szabad, olyanoktól, melyek kelet-európai etnikumokra jellemzők: apjának halálhírére bánat vagy gyász semmilyen jelét nem mutatja. Luka gúnyosan meg is jegyzi, mondván *Nincs valami érző szíve a svájci úrnak. Egy árva szóval sem gyászolta meg szegény apját* (i. m. 184). Azon tűnődik inkább, hogy a váratlan esemény mennyire borítja fel a programját. Ez a közönyös attitűd egy más, a bolgárokétól eltérő kommunikációs étosz jelének tekinthető¹¹, akik ezért nem értik, vagy akár félre is értik a svájci reakcióját. Egy olyan etnikai csoporthoz tartozik, akik *általában* nem fejezik ki érzelmeiket nyíltan, hanem inkább elrejtik, mivel tapintatlanság vagy gyengeség jelének tartják, és amely érzelmeiket csak nagyon közeli, bensőséges beszédpartnerekkel oszthatják meg, vagy még velük sem.

Bluntschli azonosul a svájci nemzeti karakterrel, amikor elmeséli Rainának, hogyan tette zálogba Petkov kölcsönkért kabáját, hogy biztonságban tudja. A lány emiatt *közönséges, alantás szatócslelek*-nek tartja, és azzal vádolja, hogy *olyan ötletei vannak, amilyenek egy úriembernek soha nem jutnának az eszébe* (i. m. 183). Így válik nyilvánvalóvá, hogy

¹⁰ Itt arra az esetre gondolok, hogyan győzte meg Petkov ezredét, hogy adjanak neki *ötven épkézlab embert kétszáz hitvány, lestrapált csatalóért, [melyek] még gulyásnak se voltak jók!* (i. m. 163)

¹¹ Lásd Brown és Levinson (1987: 43–47) munkáját a szóbeli kölcsönhatás affektív minőségéről.

a svájci gyakorlatiasság és a keleti úriemberség nem fér össze egymással. A bolgárok gyakran gondolják, hogy a svájci nem viselkedik velük eléggé tisztelettudóan, hogy *nagyra nőtt taknyos kölykök*-nek tartja őket, rajta keresztül *a civilizált svájci tisztába teszi a barbár bolgárokat* (i. m. 193) De ugyanakkor ő a „hüvös, elfogulatlan” ember is, aki kívülállóként objektíven tudja megítélni őket, és aki valóban megismertetheti velük a nyugati civilizáció összes jótéteményét.

Egy másik sztereotipikus különbség a két etnikai csoport között a vendéglátás, vendégszeretethez való viszonyuk, mely épp azon kulcsvonások egyikének, mely felszínre kerül, amikor egy nemzet kapcsolatba kerül egy másikkal. Míg Raina a vendéglátást *morális kérdésnek* tekinti (mint anynyi mindent a Balkánon), és példát az Ernaniából vesz, ahol a házigazda nem adja fel vendégét, bár az legelkeseredettebb ellensége, Bluntschli ugyanezt *üzleti ügynek* itéli:

(14) BLUNTSCHLI. *Az én apám rendkívül vendégszerető ember: hat szállodája van.* (i. m. 153)

Ez az ironikus megjegyzés jele annak a kereskedő szellemnek, mely körülveszi. Felemlégeti mindazt az örökséget, mely rá vár apja halála után, és amely túlhaladja Petkovnak egy gazdag vöről szótt legvadabb álmait is. Nem is csoda, hogy azonnal beleegyezik, hogy lánya kezét nyújtsa neki, annak ellenére, hogy a svájci még mindig az „ellenség”-hez tartozik. Mindez váltja ki, hogy a bolgárok úgy tekintenek rá, mintha az emberi nem egy külön faja volna, a valóságon túli világból:

(15) SZERGEJ. *Micsoda ember! Micsoda egy ember!*¹²

Ezen utolsó megjegyzés arra is rávilágít, hogy egy szereplő azonosításában milyen szerepet játszik „a másik”, „az idegen”, akit nehéz megérteni, nehéz elfogadni, mert másként gondolkodik, és ennek eredményeként más kommunikációs étosszal rendelkezik. Ezek azok a megkülönböztető tényezők, melyek más és más viselkedésminták születéséhez vezetnek a darabban: így beszélhetünk a pacifistáról, a romantikusról, a pragmatikusról, a hisztérikáról, stb., akik mind részei a különböző etnikumú csoportoknak, nem egymást kioltva, hanem egymást kiegészítve.

¹² Az angol eredetiben: „What a man! Is he a man!” – szabad fordításban „Micsoda ember, valóban ember?”, mely még inkább kiemeli Bluntschli emberfelettségét a bolgárok szemében.

Következtetések

Következtetésként elmondható, hogy George Bernard Shaw *Ember és vitéz* című darabja jó példa a keleti és nyugati sztereotípiák felmutatására, amint az a szereplők nyelvében és viselkedésében megjelenik. Amint a címként választott szavak mutatják, melyeket az egyik bolgár szereplő intéz a svájcihoz: *Maga idegen: nem érezheti át annyira a mi nemzeti ellentéteinket*: két, kulturálisan különböző etnikai csoport számára nehéz a megbékélés útjára rátalálni, ha egymás kommunikált és kommunikatív szándékainak félreértési lehetősége fennáll. Ezek a szereplők etnikai identitásukat környezetük elvárásai és a drámaíró és kora ideológiájának szellemében építik fel.

Mindezek ellenére, ez csupán a szövegfelszínen nyilvánvaló. Shaw darabja ennél sokkal modernebb ilyen tekintetben is. A *Fegyver és vitéz* című darabban a drámaíró az „igazi” bolgár arcképét állítja elének, aki hősi és tipikusan romantikus figurának tartja magát, de akiről kiderül, hogy hidegen számító kereskedő. Másfelől felmutatja a svájci sztereotipikus figurát, aki a tipikus üzletember figurája kellene, hogy legyen és akit csak a pénzügyek hoznak lázba, de akiről kiderül, hogy emberségre és mély érzelmekre nyitott személyiség. Szereplőinek ilyen szellemes megközelítésével Shaw tulajdonképpen dekonstruálja, darabokra szedi a különböző etnikai sztereotípiákat és új szereplőcsoportokat épít újra. Ezzel a módszerrel nemhogy megerősítené a jól bejáratott, jólismert etnikai sztereotípiákat, hanem, éppen ellenkezőleg, ezek új jelentést kapnak és a darab során tovább gazdagodnak.

Szakirodalom

- AUGOUSTINOS, Martha – WALKER, Iain – DONAGHUE, Ngaire
1995 *Social Cognition*. Sage Publications, London
- BROWN, Penelope – LEVINSON, Stephen C.
1987 *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press, Cambridge
- CROMPTON, Louis
1969 *Shaw the Dramatist*. Lincoln, University of Nebraska Press

GUMPERZ, John

1979 *Cross-cultural communication*. In HARRIS, R. – RAMPTON, B. (eds.) *The Language, Ethnicity and Race Reader*. Routledge, London–New York

HILTON, James L. – VON HIPPEL, Wiliam

1996 Stereotypes. *Annual Review of Psychology* 47. (1) 237–271.

Forrás

SHAW, Bernard

1965 *Színművek*. Magyar Helikon, Budapest

